Kritické myslenie a jazyk politiky

Jana Javorčíková – Jakub Kundra

Abstract

Critical Thinking and the Language of Politics. *The study presents the results of theoretical research. It analyses the principles of critical thinking as proposed by George Orwell in his essays Politics and Language (1946), in the context of contemporary theories of critical thinking, especially those of Richard Paul and Linda Elder. We conclude that various attempts at manipulation can be identified in political language. Our thinking assumes that it is to the language of politics that the criteria of critical thinking need to be applied.*

Keywords: critical discourse analysis (CDA), political discourse, manipulation, political philosophy, language, politics.
Kľúčové slová: kritická analýza diskurzu (CDA), politický diskurz, manipulácia, politická filozofia, jazyk, politika.

Úvod

Svet politiky je svetom jazyka. Niehr (2014), Kilian (1997), Zavrl (2016) a mnohí iní svetoví lingvisti a politológovia dokonca uvažujú, že jazyk je najdôležitejším politickým nástrojom a sprievodným javom politiky, nakoľko takmer každý politický akt musí byť sprostredkovaný jazykom. Cingerová, Dulebová a Štefančík (2021: 39-40) rozlišujú až štyri funkcie jazyka politiky: persuazívnu (ovplyvňujúcu názory adresátov), informatívnu (poskytujúcu dáta, týkajúce sa politických posolstiev), integratívnu (vyjadrujúcu kolektívne postoje a presvedčenia), regulatívnu (jazyk usmerňujúcich dokumentov, napr. zákonov, kontrolujúcich vzťahy medzi vládou a občanmi) a inštrumentálnu (vzťahujúcu sa na jazyk požiadaviek, napr. formou manifestov, petícií a pod.). Orientácia v takýchto vzájomne zosúvsťažených funkciách jazyka nie je jednoduchá. Politici ich často využívajú aj manipulatívne, napĺňajúc rôzne pragmatické ciele svojho programu (napr. zdôraznenie pozitív a neutralizovanie negatív a pod.). Jedným z prvých moderných analytikov verejného jazyka a jazyka politiky bol anglický spisovateľ George Orwell (1903-1950), ktorý vo svojich umeleckých dielach (*1984*, 1949 a *Zvieracia farma*, 1946) varoval pred manipuláciou prostredníctvom jazyka

V nasledujúcom texte vysvetľujeme princípy korektného a nekorektného využívania jazyka v politike (uplatňujúceho princípy kritického myslenia) tak, ako ich navrhuje Orwell v eseji *Politika a jazyk* (1946), v kontexte súčasných teórií kritického myslenia, formulovaných predovšetkým Richardom Paulom a Lindou Elderovou (2010).

Teoretické východiská a metodologická základňa výskumu: definície kritického myslenia a Orwellove parametre politického jazyka

Orwell, podobne ako G. B. Shaw chápal jazyk ako jeden z nástrojov zlepšovania spoločnosti. Vo svojich esejach, ako aj najznámejších literárnych dielach apeloval na zbavenie sa všetkých neesenciálnych parajavov a dôslednú logickú revíziu jazyka, s cieľom dosiahnuť čo najväčšiu jasnosť a zrozumiteľnosť. V nasledujúcej podkapitole predstavíme Orwellove parametre nevhodného politického jazyka, ktoré porovnáme so súčasnými definíciami kritického myslenia.

Orwell – esejista: *Politika a jazyk* (1946)

Vo svojej najznámejšej eseji, zacielenej priamo na politický jazyk, Orwell prináša deväť komentovaných príkladov nejasného politického jazyka. Ich slabé stránky vidí v dvoch príčinách:

1) V obsahovej vyprázdnenosti vyjadrení, ku ktorej dochádza pri používaní klišé a „ošúchaného obrazového vyjadrovania“, za ktoré Orwell považuje „ošúchané metafory“, napr. *zasadzovať sa o niečo, vyložiť karty na stôl, zlomiť odpor, stáť po boku, hrať niekomu do karát, prihrievať si polievočku* a pod. (Orwell: 119-120).
2) V „nedostatku presnosti“ (Orwell: 119), ku ktorému dochádza, ak rečníkovi nezáleží na tom, či jeho slová „vôbec niečo znamenajú“ (Orwell: 120). Nástrojmi nepresnosti sú podľa Orwella tzv. „operátory“, čiže „slovné protézy“ (Orwell: 121). Medzi operátory Orwell zaraďuje:

- nahrádzanie jednoduchého slovného vyjadrenia komplikovanejšie znejúcimi frázami (napr. *prísť do tesného kontaktu s niečím*),
- trpným rodom a nahrádzaním slovesného vyjadrenia menným (napr. *vykonať kontrolu* namiesto *skontrolovať*),
- neopodstatnené predpony a prípony (napr. predponu *de-* a príponou *-izmus* alebo *-ácia,* napr. ako v slove: *pacifikácia*),
- využívanie tzv. „zvučných banalít“ (napr. *cieľ hodný našich snažení*),

- pompézne vyjadrovanie, t.j. využívanie cudzích slov tam, kde je možné využiť rozšírené národné slovo (napr. *fenomén* namiesto *jav*, *eliminovať* namiesto *zničiť*, zastaviť),
- nič neznamenajúce slová (napr. *fašizmus* ako vágne označenie „niečoho nežiaduceho“, Orwell: 123).
- nonsensy (napr. zámena slov: *nápodobný* za *nepodobný*)
- zmiešané metafory (napr. *prušiacka čižma zapadla do pažeráka zabudnutia*, Orwell: 125),
- politické eufemizmy (napr. *obsadenie územia* verzus *úprava hraníc*).

Obidva javy Orwell považuje za charakteristické pre všetku (súdobú, pozn: JJ) politickú literatúru, ktorej vyčíta predformátované, tzv. „konfekčné“ frázy (Orwel: 125), ktoré vytvárajú dojem ľubozvučnosti (Orwell: 125), avšak za cenu cielenej alebo nezámernej nejasnosti. Na ilustráciu používa protiklad vyjadrení:

Myslím si (jasné) verzus: *Podľa môjho názoru nemožno vylúčiť predpoklad, že...* (nejasné)

Orwell navrhuje aj riešenie: „pred prívalom konfekčných fráz (...) si možno ochrániť myseľ iba tak, že budeme pred nimi neustále na stráži...“ (Orwell: 129), pretože zo všetkého najdôležitejšie je, aby „význam diktoval slová, a nie naopak“ (Orwell: 130). Formuluje tiež päť zjednušujúcich pravidiel, ktoré majú autora priviesť ku kritickej revízii svojho textu:

1.Nikdy nepouži metaforu, prirovnanie alebo iný rečový obrat, ktorý často vídaš v tlači.
2.Nikdy nepouži cudzie slovo, kde stačí domáce.
3.Ak sa dá slovo vynechať, vždy ho vynechaj.
4.Nikdy nepouži trpný rod, ak sa dá použiť činný.
5.Radšej poruš ktorékoľvek z týchto pravidiel, ako by si mal povedať čosi barbarské (Orwell: 130-131).

Kritické myslenie

Sternberg a kol. (2007) považujú kritické myslenie za cieľavedomé myslenie vyššieho radu, ktoré zahŕňa vyššie kognitívne procesy, ako je hodnotenie, analýza a syntéza. Michael Scriven a Richard Paul, uznávaní odborníci v oblasti kritického myslenia, definujú tento pojem ako intelektuálne disciplinovaný proces aktívnej aplikácie, analýzy, syntézy a vyhodnocovania zhromaždených informácií pozorovaním, skúsenosťou, reflexiou, alebo

uvažovaním za účelom správneho úsudku a konania (The Foundation for Critical Thinking, n. d.). Podľa kognitívneho vedca, Daniela Willinghama (2008) kritické myslenie pozostáva z nezaujatého uvažovania, videnia oboch strán problému, otvorenosti novým myšlienkam, podloženia názorov dôkazmi, riešenia problémov a vyvodzovania správnych záverov. Tieto definície sa navzájom nevylučujú ako protichodné, ale skôr sa dopĺňajú a zvýrazňujú vyššie kognitívne procesy ako základ kritického myslenia.

Jedným z najvýraznejších osobností výskumu kritického myslenia v súčasnosti je už zmieňovaný Richard Paul, ktorý vypracoval tzv. pauliánsky rámec kritického myslenia. Tento zahŕňa viaceré intelektuálne normy, ktoré slúžia ako usmernenie pri hodnotení vlastného myslenia kriticky mysliacich ľudí. Ide o tridsaťpäť okótovaných aspektov alebo výučbových stratégií:

S1 po S9: afektívne stratégie
S-10 po S-26: kognitívne stratégie - makrozručnosti
S-27 po S-35: kognitívne stratégie – mikrozručnosti.

Konkrétne Paul ako afektívne stratégie kritického myslenia zadefinoval:

1. samostatné myslenie
2. rozvíjanie náhľadu do egocentrizmu alebo sociocentrizmu
3. uplatňovanie spravodlivého prístupu
4. skúmanie myšlienok, ktoré sú základom pocitov, a pocitov, ktoré sú základom myslenia
5. rozvíjanie intelektuálnej pokory a pozastavenie posudzovania
6. rozvíjanie intelektuálnej odvahy
7. rozvíjanie intelektuálnej dobrej viery alebo integrity
8. rozvíjanie intelektuálnej vytrvalosti
9. rozvíjanie dôvery v rozum

Medzi kognitívne stratégie – makrozručnosti Paul zaradil:

1. spresnenie zovšeobecnení a vyhýbanie sa prílišným zjednodušeniam.
2. porovnávanie analogických situácií: prenos poznatkov do nových súvislostí
3. rozvíjanie vlastnej perspektívy: vytváranie alebo skúmanie presvedčení, argumentov alebo teórií
4. objasňovanie otázok, záverov alebo presvedčení
5. objasňovanie a analyzovanie významov slov alebo slovných spojení
6. vypracovanie kritérií hodnotenia: objasnenie hodnôt a noriem
7. hodnotenie dôveryhodnosti zdrojov informácií

8. hĺbkové kladenie otázok: kladenie a sledovanie základných alebo významných otázok
9. analyzovanie alebo hodnotenie argumentov, interpretácií, presvedčení alebo teórií
10. vytváranie alebo posudzovanie riešení
11. analyzovanie alebo hodnotenie činností alebo politík
12. kritické čítanie: objasňovanie alebo kritika textov
13. kritické počúvanie: umenie tichého dialógu
14. vytváranie interdisciplinárnych prepojení
15. praktizovanie sokratovskej diskusie: objasňovanie a spochybňovanie presvedčení, teórií alebo perspektív
16. dialogické uvažovanie: porovnávanie perspektív, interpretácií alebo teórií
17. dialektické uvažovanie: hodnotenie perspektív, interpretácií alebo teórií

Medzi mikrozručnosti Paul priraďuje:

1. porovnávanie a porovnávanie ideálov so skutočnou praxou.
2. presné myslenie o myslení: používanie kritickej slovnej zásoby
3. všímať si významné podobnosti a rozdiely
4. skúmanie alebo hodnotenie predpokladov
5. rozlišovanie relevantných a irelevantných faktov
6. vyvodzovanie hodnoverných záverov, predpovedí alebo interpretácií
7. zdôvodňovanie a hodnotenie dôkazov a údajných skutočností
8. rozpoznávanie rozporov
9. skúmanie dôsledkov a dôsledkov

(Elder a Paul 1977; Paul 1995, 2013; Paul a Elder, 2006).

Porovnanie kritérií politického jazyka podľa Georga Orwella a Richarda Paula

Pauliánsky rámec kritického myslenia nadväzuje na a priamo využíva pôvodné Orwellove kritériá v týchto atribútoch:

Afektívne stratégie: Orwell, rovnako ako Paul vyžadoval od kritického čitateľa a čitateľky intelektuálnu nezávislosť, odvahu, vytrvalosť a vieru v rozum, ako aj vhľad do emócií, skrytých za prezentovanou myšlienkou. Paul naviac zadefinoval ako afektívnu stratégiu aj intelektuálnu pokoru a vzdanie sa súdu v relevantnom prípade, ktoré Orwell nezohľadnil.

Kognitívne stratégie – makrozručnosti: Orwell, rovnako ako Paul zdôrazňoval podrobný prieskum argumentácie, vyjasnenie prezentovaných javov, záverov aj východísk a najmä analýzu a objasnenie využívaných jazykových prostriedkov, celkové kritické čítanie a počúvanie, Praktizovanie Sokratovského dialógu – dialogicky aj dialekticky (s textom, alebo hovoriacim, pozn. JJ.). Paul tento zoznam spresňuje a rozširuje o: elimináciu neopodstatnených zovšeobecnení a zjednodušení, analýze analógií a ich opodstatnenosti, vytvorenie kritérií hodnotenia správnosti informácií, zhodnotenie hodnovernosti prezentovaných informácií a vytvorenie interdisciplinárnych prepojení.

Kognitívne stratégie – mikrozručnosti: Orwell, rovnako ako Paul požadoval kritické zhodnotenie podobností a rozdielov, analýzu predpokladov a východísk argumentácie, ako aj jej významových valencií a možných interpretácií. Obaja žiadali odhaľovanie rozporov v priamej argumentácii aj nepriamych implikáciách. Paul však rozvil oblasť mikrozručností o metajazyk: vedomé myslenie o myslení, zvedomovanie si samotného aktu kritického myslenia.

Záver

V politickom jazyku existuje veľa možností, ako nezámerne, no zväčša zámerne zakrývať skutočný význam slov a dosiahnuť pragmatické ciele politickej manipulácie. Práve na jazyk politiky je potrebné uplatňovať kritériá kritického myslenia, ktoré definoval už George Orwell v eseji Jazyk a politika (1946) a neskôr rozvil a doplnil Richard Paul (2010). Na rozdiel od bežného vnímania populárnej frázy „kritické myslenie“ však pri procese kritického myslenia ide o komplexný súbor stratégií a zručností, ktorý čitateľom, resp. poslucháčom a autorom textov pomôže lepšie uchopiť prezentovanú myšlienku, prípadne odhaliť zámernú, či nezámernú nejasnosť komunikátu. Lepšie povedomie o stratégiách a zručnostiach kritického myslenia tak môžeme považovať za meta-zručnosti a informácie, akési „myslenie o myslení“, ktoré prispeje ku kvalitnejšiemu pochopeniu prezentovaného politického jazyka a zabráni politickej manipulácii.

Kritický prístup k prezentovaným informáciám je potrebné kultivovať už od najnižších stupňov vzdelávania (porovnaj: Kolečáni-Lenčová 2020; Štulajterová, 2018 a Pecníková, Slatinská 2016, ako aj Pondelíková 2021), pretože kritické myslenie je viac, ako jednotlivá zručnosť skôr komplexná forma životného štýlu.

Poznámka:

Tento článok je výstupom projektu KEGA 008UMB-4/2022 (Kultúrna a edukačná agentúra Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR) s názvom "Univerzitné vzdelávanie ako brána k mysleniu: (2022 - 2024): "Integrácia čitateľských, akademických a kritických zručností ako predpoklad intelektuálneho kapitálu univerzít a internacionalizácie vzdelávania".

Literatúra

CINGEROVÁ, N.; DULEBOVÁ, I.; ŠTEFANČÍK, R. (2021): *Politická lingvistika*. Bratislava: EKONÓM.

ELDER, L.; PAUL, R. (1996): *The Analysis and Assessment of Thinking*. Tomales: Foundation for Critical Thinking.

ELDER, L.; PAUL, R. (1997): Critical Thinking: Crucial Distinctions for Questioning. *Journal of Developmental Education,* 21(2): 34–35.

KILIAN, J. (1997): *Demokratische Sprache zwischen Tradition Neuanfang. Am Beispiel des Grundrechte-Diskurses 1948/49*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

KOLEČÁNI–LENČOVÁ, I. (2020): Linguistic Landscape and Reading Comprehension in foreign Language Teaching. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research,* 10(1): 160–164.

NIEHR, T. (2014): *Einführung in die Politolinguistik. Gegenstände und Methoden*. Göttingen: Vanderhoeck and Ruprecht.

ORWELL, G. (1946): Jazyk a politika. In: *Ako som strieľal slona a iné eseje*. Prel. Ján Vilikovský (2003). Bratislava: Odeon. s. 117-131.

PAUL, R. (1995): *Critical Thinking: How to Prepare Students for a Rapidly Changing World*. New York: Foundation for Critical Thinking.

PAUL, R.; BINKER, et al. (1995): *Critical Thinking Handbook: High School: (A Guide for Redesigning Instructions).* Santa Rosa: Foundation for Critical Thinking.

PAUL, R.; ELDER, L. (2006): *The Thinker´s Guide to The Art of Socratic Questioning*. Tomales: The Foundation for Critical Thinking.

PAUL, R. (2005): *Critical Thinking: What? Why? How?* January 6, 2021, <https://ctwhatwhyhow.weebly.com/richard-paul.html> [10. 10. 2023].

PAUL, R.; ELDER, L. (2010). *The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools*. Dillon Beach: Foundation for Critical Thinking Press.

PECNÍKOVÁ, J.; SLATINSKÁ, A. (2016): Socio–cultural discourse of competencies and barriers in intercultural communication. In:

SCHEVCHENKO, V. (ed.). *Formation and Transformation of Discourses*, Samara National Research University, s. 255-262.
PONDELÍKOVÁ, I. (2021): *Kultúra – identita – občianstvo v kontexte transformácie Slovenska 15 rokov po vstupe do EÚ*. Banská Bystrica: Koprint.
STERNBERG, R. J; ROEDIGER III., H. L.; HALPERN, D. F. (2007): *Critical Thinking in Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
ŠTULAJTEROVÁ, A. (2018): Otherness in personal and political identity of the last two first ladies in the USA. In: HOHN, E. (ed.): *Experience of Otherness.* Bratislava: Z–F Lingua, s. 92-101.
WILLINGHAM, D. T. (2008): Critical Thinking: Why Is it so Hard to Teach? *Arts Education Policy Review*, 109(4): 21-32. https://doi.org/10.3200/AEPR.109.4.21-32
WEISENBACHER, I. (2023): Tlačová správa riaditeľ Inštitútu ľudských práv, <https://www.ludskeprava.sk/#sthash.VWURIFC4.dpbs> [19. 10. 2023].
ZELENKOVÁ, A.; HANESOVÁ, D. (2019): Intercultural Competence of University Teachers: a Challenge for Internalisation. *JoLaCe*. 7(1): 1-18. https://doi.org/10.2478/jolace–2019–0001
ZAVRL, I. (2016): Sprache der Politik – nützliche Zweideutigkeit. In: ŠTEFANČÍK, R. (ed.). *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a ekonómie*. Bratislava: EKONÓM, s. 17-20.

Kontakt:

doc. PaedDr. Jana Javorčíková, PhD.

Katedra anglistiky a amerikanistiky	Department of English and American Studies
Filozofická fakulta	Faculty of Arts
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici	Matej Bel University in Banská Bystrica

Email Address: jana.javorcikova@umb.sk
ORCID https://orcid.org/0000-0003-0132-232X

Mgr. Jakub Kundra

Katedra anglického jazyka a literatúry	Department of English language and literature
Pedagogická fakulta	Faculty of Education
Univerzita Komenského v Bratislave	Comenius University Bratislava

Email Address: jakub.kundra@uniba.sk